

Hedeskoga kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk
karaktäristik och bedömning

ANNA LINDQVIST 2020-01-09

Hedeskoga kyrka

Ystads och Sövestadsbygdens församling, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads och Färs kontrakt, Lunds stift

Hedeskoga 20:1, Hedeskoga socken, Ystads kommun, Skåne län

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Hedeskoga kyrka är belägen på en höjd strax norr om Ystad. Området runt kyrkan är fornlämningsrikt med framför allt boplatser och gravhögar. Det finns dock inga kända medeltida skriftliga belägg för ägarförhållandena i kyrkbyn. Däremot har det tolkats som att en medeltida huvudgård kan ha varit förlagd till grannbyn Folkestorp. Kyrkan omges på enskifteskartor från 1806 av ett stort antal gårdar framför allt belägna utmed vägarna söder och nordost om kyrkan. I direkt anslutning till kyrkogårdsmuren i väster ligger den före detta skolbyggnaden. Den västra delen lär vara uppförd som skolhus redan 1823 och 1870 förlängdes skolan åt öster med bland annat ytterligare en sal. En ny skolbyggnad uppfördes söder om vägen 1905 efter ritningar av folkskolläraren Nils Nordén, vilken om- och tillbyggdes 1928. Den äldre skolbyggnaden användes till lärarbostäder och kommunalrum och är idag församlingshem. Skolbyggnaden från 1905 är fortfarande i bruk för sitt ursprungliga ändamål. Under första hälften av 1900-talet växte Hedeskoga med egnahemsbebyggelse utmed landsvägen mellan Ystad och Sjöbo och under 1960- och 1970-talen utökades villabebyggelsen norr om kyrkan.

Flygbild över Hedeskoga kyrkoanläggning från söder med den nyare kyrkogården i mitten och väster därom flera olika generationers skolbyggnader. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

Kyrkobyggnaden

Hedeskoga kyrka är uppförd strax efter 1132 enligt dendrokronologiska provtagningar av långhusets takstol. Den uppfördes med långhus med smalare kor och absid med murverk av så kallad komstasten, kalksten som bland annat finns i Komstad. Ingångar fanns i norr och söder. Sydportalen försågs med en rikt utsmyckad omfattning i flera språng, huggen i bland annat Komstasten av Carl Stenmästare. Han var verksam vid Lunds domkyrka och han och hans verkstads verksamhet har förlagts till tiden omkring och närmast efter 1100-talets mitt. Han har låtit hugga in sitt namn på tympanonfältet i Östra Herrestads kyrkas sydportal och utifrån stil och stenbehandling har andra arbeten i centrala och södra Skåne tillskrivits honom. En ovanlig blandning av stensorter har konstaterats i de portaler som han anses vara stenhuggare till. I slutet av 1400-talet uppfördes ett brett torn i väster av marksten, kalksten och tegel. Tornet är dendrokronologiskt daterat till tiden runt 1488. Ett vapenhus av tegel tillbyggdes på södra sidan och försågs med väggfasta stenbänkar. Samtidigt valvslogs koret med kryssvalv. Enligt uppgift ska kyrkan haft en öppen dekorerad takstol och kalkmålningar på väggarna.

På 1700-talet försågs kyrkorummets platta trätak med målningar. Altaruppsats och predikstol, tillverkades 1714 av Ola Råå i Ystad. Ola eller Olof Råå var son till bildhuggaren Anders Olsson Råå samt bror till bildhuggarna Alexander och Petter Råå. Samtliga var verksamma i Skåne.

1833 beslöts att ta upp en ingång på tornets västra sida och 1843 uppfördes en orgelläktare längs med norra sidan av tornets bottenvåning. Det finns två bevarade ritningar till orgeln från 1840, en till fasaden av arkitekten Fredrik Wilhelm Scholander och en till orgelverket av orgelbyggare Johan Lambert Larsson, Ystad. 1848 inrättades en sakristia bakom altaret genom att ett träskrank uppsattes.

Mellan åren 1893–1894 genomgick kyrkan en genomgripande renovering, efter ritningar av arkitekt August Waldemar Lundberg. Lundberg (1836–1907) var arkitekt och civilingenjör och teknisk direktör vid Skånska Cements fabriker i Lomma. Han har ritat några kyrkor i Skåne, däribland Flädie, Fuglie, Gässie och Tygelsjö och även restaurerat medeltida kyrkor och ruiner. Han var ansvarig för en omfattande ombyggnad och renovering av Bjäresjö kyrka 1892. Det finns även ritningar från samma år av arkitekt Gustaf Pettersson. Det är oklart om han som arkitekt vid Överintendentsämbetet endast godkänt ritningarna eller om han på något annat sätt varit inblandad. På Hedeskogas kyrka revs det senmedeltida vapenhuset i söder och sydportalen togs fram och lagades. Nya större fönsteröppningar togs upp och försågs med omfattningar av Övedssandsten och bågar med blyinfattade färgade glastrutor. Absidens östfönster smyckades med en glasmålning, föreställande Jesu korsfästelse. Takfallen, med undantag av absiden, försågs med skiffer. I interiören togs det äldre innertaket ned och ett nytt undertak av trä tillkom, som putsades och försågs med renässansinspirerade målningar av en målarmästare Cederholm, Ystad. Han dekorerade även kyrkorummet med kvaderstensindeldad bröstning, schablonmålningar i fönsternischerna och figurmålningar i koret och absiden. Det är sannolikt målarmästare Johan eller Jöns Cederholm (1855–1925) i Ystad som avses. Han arbetade även som dekoratör och kyrkomålare och målade landskapsbilder. Han konstruerade tillsammans med bland andra sin bror Anders, som var smed, Sveriges äldsta bil 1892, som nu finns i Ystads fornminnesförenings samlingar. Kyrkorummet fick nytt golv av Viktoriaplattor och ny öppen bänkinredning. Fritz Ohlsson skriver i skriften *Hedeskoga kyrka*, att det skulle

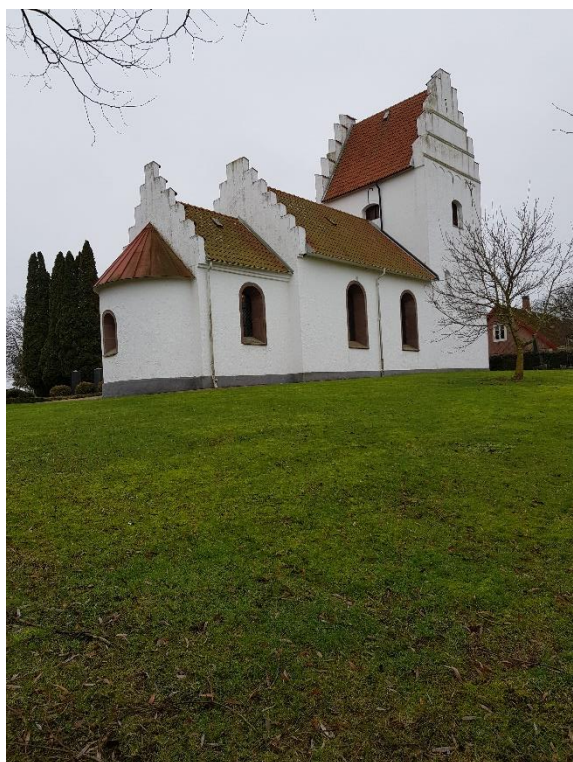
ha funnits ett årtal 1122, inskuret med romerska siffror på en av takbjälkarna av ek, som togs ned i samband med ombyggnaden.

Nästa renovering utfördes 1931, då bl. a fasaden putsades om. Invändigt revs orgelläktaren och en ny läktare uppfördes i tornets bottenvåning efter ritningar utförda av arkitekt Iwar Ingvarsson, Hedvigsdal. Bänkarna gjordes om och predikstolen försågs med en ny trappa efter ritningar av J Skeppström.

1951 inrättades sakristian i tornets bottenvåning under orgelläktaren och kyrkorummet och inredningen målades om. Dopfunten, som varit inmurad i den norra triumfbågens nedre del frigjordes och renoverades av stenhuggare Erik Johansson, Dalby. Altartavlan flyttades till långhusets norra vägg. 1953 ersattes yttertakens skifferbeläggning med tegel.

Därefter har framför allt vårdåtgärder utförts exteriört, med omputsning och lagning av sprickor på tornet samt på sydportalen.

Exteriör

Hedeskoga kyrka är orienterad öst-västlig riktning med rektangulärt långhus, smalare kor med absid samt torn i väster. Kyrkan är uppförd av s k komstasten och det breda västtornet av marksten och kalksten. Tornet saknar markerad sockel i väster, medan långhus, kor och absid har en markerad spritputsad skråkantad sockel som är högre på norra sidan. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i vitt. Tornet kröns mot söder och norr av trappstegsgavlar och utsmyckade gavelrösten med sammanhängande stickbågiga blindingar, som är rikast utformade mot söder. Där finns även ett dekorativt utformat ankarjärn i form av ett kors. Tornet har bevarade medeltida stickbågiga ljudöppningar med brunmålade luckor. På tornets södra sida finns en äldre mindre rektangulär fönsteröppning, som kan vara medeltida, samt på

norra sidan en rundbågig öppning med oklar ursprunglig funktion. Även långhusets gavel och korets gavel avslutas upptill med tegelavtäckta trappstegsgavlar. Långhus, kor och torn täcks av sadeltak med rött enkupigt tegel, som 1953 ersatte ett skiffertak. Absidens tak är täckt med rödmålad skivtäckt plåt med mötande falsar.

De rundbågiga fönsteröppningarna, som togs upp vid ombyggnaden 1893–1894, har omfattningar av Övedssandsten och bågar som är infästa i muren och försedda med målat glas i dekorativt utformad blyspröjs samt med kraftiga stormjärn. Övedssandsten har ofta en rödaktig färgton och har bland annat brutits i trakten av Öved öster om Vombsjön. Absidens östfönster är försett med en blyinfattad glasmålning föreställande Jesu korsfästelse.

Kyrkans huvudingång är via tornet i väster och tillkom 1833, sannolikt härstammar pardörren med kraftigt profilerade speglar från den tiden. På långhusets södra fasad finns den tidigmedeltida sydportalen bevarad. Den omges av en välbevarad rikt utsmyckad romansk omfattning med kolonnetter och tympanonfält med två motställda stridande lejon. Den är tillskriven Carl Stenmästare och är huggen i olika stensorter, varav Komstasten dominerar. Portalen iordningsställdes och konservades i samband med ombyggnaden 1893–1894. Portalen har spår av äldre bemålning. Den har varit skyddad av vapenhuset fram till att det revs 1893–1894. Dörrbladet tillkom 1893–1894 och är försett med en stående brunmålad pärlspontpanel med dekorativt utformade smidesbeslag.

Söder om västportalen är sedan 1943 en gravhäll över Pär Olson i Folkestorp, d 1740, uppställd mot väggen. Den ska genom en auktion av gravhällar i Hedeskoga kommit till Herrestad och använts som bro över ett dike innan den återbördades till Hedeskoga.

Interiör

Kyrkorummet består av långhus med kor och absid i öster. Kyrkans huvudentré är genom tornets västportal och via ett mindre vindfång nås tornets bottenvåning och långhuset. Vindfångets dörrar i väster utgörs av entrédörrarna, som sannolikt härstammar från 1833 då västportalen togs upp. De är invändigt målade i grått, mot öster finns dubbeldörrar från ombyggnaden 1893–1894 med pärlspontpanel målad i grågrönt samt en dekorativt utformad övre glasad spegel med blyspröjs. Tornets bottenvåning är integrerad med långhuset och upptas av orgelläktaren från 1931, som vilar på kvadratiske pelare och med kassetindelat undertak. I nordvästra hörnet går trappan upp till orgelläktaren och tornets övre våningar och på motsvarande södra sidan finns ett inbyggt utrymme för elcentralen. Under orgelläktarens norra del är sedan 1951 en mindre sakristia inrymd.

Långhusets golv utgörs av svarta och beige Viktoriaplattor, lagda i diagonalmönster med en dekorativ kantlist. I långhusets östra del, på ömse sidor om mittgången är golvet senare omlagt med kalkstensplattor. Bänkkvarteren har ett något upphöjt trägolv, målat i grågrönt. Väggarna har nedtill en kvaderstensmålad bröstning och däröver är väggfälten målade i bruten vit. Fönsteröppningarna saknar innanfönster och har bevarad konstruktion för kondensavrinning samt dekormålade omfattningar och smygar. Dörren till sydportalen består av ett dörrblad från ombyggnaden 1893–1894. Långhuset täcks av ett platt dekormålat trätak.

Dekormålningen, som är utförd 1893–1894 av målarmästare Johan Cederholm i Ystad, är utfört som ett renässansinspirerat kassettak. Cederholm har även dekormålat övriga delar i kyrkorummet.

Den rundvälvd triumbågen är dekorationsmålade med bilder av Jesu lärjungar. Korets golv ligger ett steg högre än långhusets golv och täcks också av Viktoria- eller Terazzoplattor, men med dekorativt blommönster. Fönsteröppningarna är något mindre än i långhuset och saknar också innanfönster. Väggarna och det medeltida kryssvalvet är rikt dekorerat med blomrankor. Mellan kor och absid finns den medeltida tribunbågen bevarad, den är liksom absiden i övrigt dekormålade i likhet med koret samt med porträtt av fyra av Jesu lärjungar. Korets golv fortsätter in i absiden. I öster finns en rundbågig fönsteröppning som är försedd med en fönsterbåge med blyspröjsade glasmålning föreställande Jesu korsfästelse, utförd av Stockholms Glasmåleri.

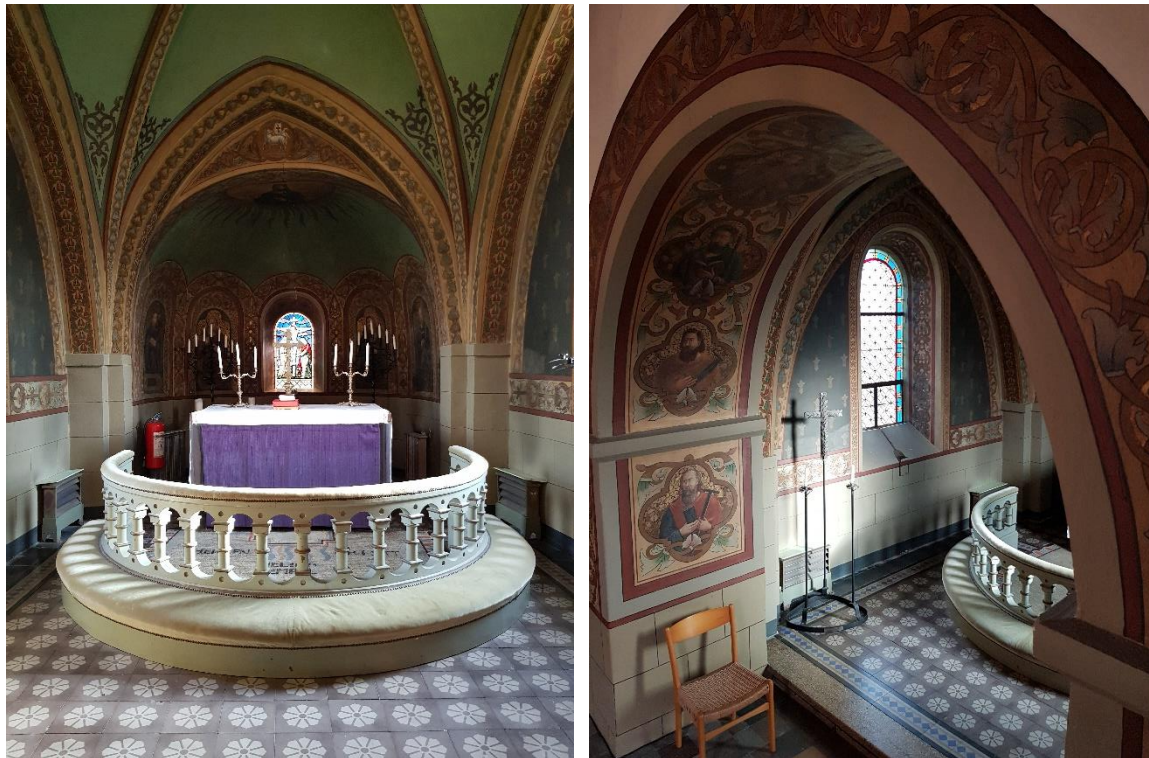

Orgelläktaren nås via en trappa i långhusets nordvästra del. Golvet består av ett målat trägolv och det plana taket har synliga dekorationsmålade bjälkar och däremellan pärlspontpanel. Den medeltida tornbågen är bevarad mot långhuset i öster. Läktarbarriären är rak och genombruten med gråmålade svarvade balustrar i likhet med altarringen. Mot västra väggen är orgelfasaden från 1843 placerad. Den nuvarande orgeln är i ek och tillverkad 1969. I den västra väggens södra sida finns en dörr med pärlspontspanel till en trappa som leder till tornets övre våningar.

Tornets andra våning har trägolv och putsade väggar avfärgade i vitt. Den södra delen är avdelad med en enkel trävägg och belyses av en liten smal rektangulär fönsteröppning. I den västra muren finns en liten låg rundbågig öppning till långhusvinden. Öppningarna mellan långhus och kor och kor och absid på vinden är sannolikt de ursprungliga. Tornets tredje

våning är klockvåningen och delar av takstolen är dendrokronologiskt daterad till tiden kring 1488. Även delar av långhusets takstol innehåller medeltida delar. Barbro Sundnér har i sin forskning om Ystadsområdets medeltida kyrkor tolkat att ingången till tornets andra våning ursprungligen var direkt utifrån.

Inredning och inventarier

Altaret är fristående, sannolikt murat och senare inklätt med träskivor.

Altaruppsatsen är sedan 1951 placerad på långhusets norra vägg. Den är tillverkad 1714 av Olof eller Ola Råå i bildhuggarfamiljen Råå, som var verksamma i Skåne. Tavlan är prydd med Karl XII:s namn samt året 1697. Motivet föreställer korsfästelsen och flankeras av kolonner och fristående figurer föreställande de fyra evangelisterna. Enligt en påskrift på sidan härrör den ljusa färgsättningen från 1888; ”Renov. och målad år 1888 av målarmästare J. Cederholm, Ystad.”

Altarringen är halvrund med genombruten barriär med grågrönmalade balusterdockor i likhet med orgelläktaren.

Dopfunten är tillverkad på 1100-talet av sandsten från Höör. Cuppan är upptill dekorerad med en palmettbård och foten har bevarat uttömningshål.

Predikstolen med tillhörande ljudtak är liksom altaruppsatsen tillverkade 1714 av bildsnidare Olof eller Ola Råå, som var verksam i Ystad. Korgen är femsidig med fyra fält med evangelistskulpturer omgivna av kvinnofigurer och ängla- och lejonhuvud i relief. Predikstolen och ljudtaket är sekundärt målade i ljusa pastellfärger, i likhet med altaruppsatsen och trappan omgjordes de 1931.

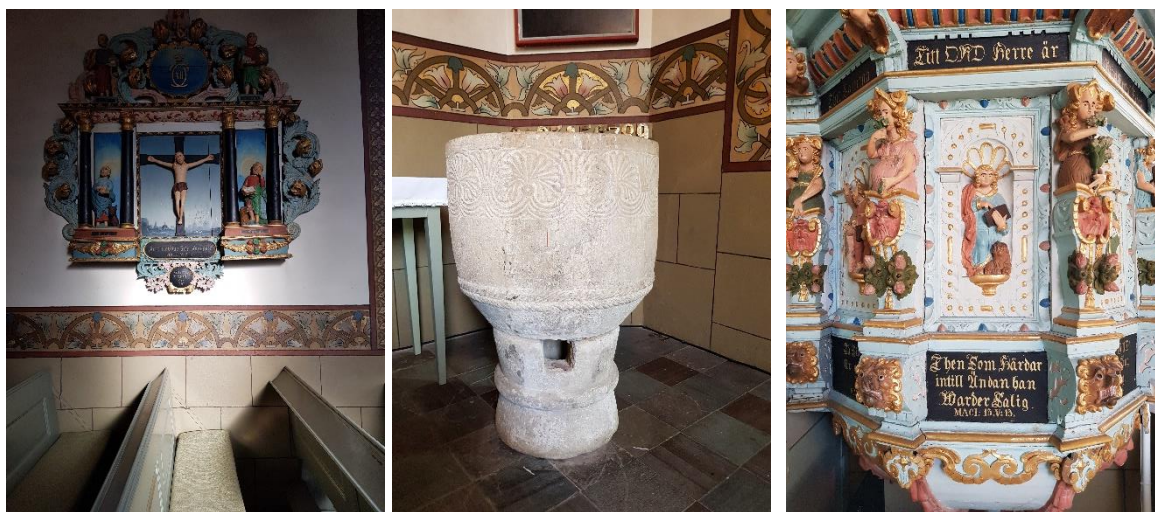
Bänkinredningen är öppen i två kvarter och tillkom vid ombyggnaden 1893–1894. Den ansluter mot ytterväggarna i norr och söder samt i söder mot den västra väggen. Bänkarna har senare omgjorts, bland annat 1931 då de höga bänkgavlarna sågades ned.

Orgeln är tillverkad 1968–69 av firman A. Mårtenssons Orgelfabrik AB i Lund.

Kyrkan har två *klockor*, storklockan lär vara en av landets äldsta, och är enligt inskriptionen på latin stöpt 1471 av Hans Ghyse i Stralsund. Lillklockan är gjuten 1734 av Andreas Wetterholtz i Malmö.

Kyrkan har en *nummertavla* med en enkel träram med utskuren dekor. Den ska vara tillverkad av Mattias Stenberg i Ystad 1720.

Kyrkan har även en bevarad äldre kollektbössa och på tornvinden finns en äldre *kyrkkista* med påmålning: HEDESCKOGA KYRCKIOS KISTA 1693.

Kyrkogård

Huvudentrén till kyrkan och kyrkogården är via svartmålade gjutjärnsgrindar i sydväst. Kyrkogården gränsar i söder till landsvägen med en kraftig nivåskillnad och en mur av gråsten med avtäckning av cement. Kyrkogårdens södra del består av grusade gångar och gravplatser med buxbomsomgärdning, en del med stenramar och smides- och gjutjärnsstaket samt högväxta barrträd. Titlar som lantbrukare dominerar och visar tydligt att Hedeshoga varit en utpräglad jordbrukssocken. Den norra sidan, som är gräsbevuxen, sluttar kraftigt mot norr. Söder om vägen anlades omkring sekelskiftet 1900 en ny kyrkogård. Den har två dekorativt utformade smidesgrindar från norr och omgärdas av en trärad.

Byggnader på kyrkogården

På den utvidgade kyrkogården i söder finns på den nordvästra delen, mot vägen, en ekonomibyggnad, med putsade fasader under sadeltak, täckt med rött tegel och portar på norra gaveln.

Kulturhistorisk karaktärisering av Hedeskoga kyrkoanläggning

Kyrkan och kyrkogården utgör tillsammans med flera generationers skolbyggnader en kulturhistorisk värdefull miljö i det växande moderna villasamhället och som vittnar om kyrkplatsens tidigare betydelse som socknens centrum.

Hedeskoga kyrka har i stort behållit sin småskaliga romanska karaktär med långhus, kor och absid från den första byggnadsperioden, dendrokronologiskt daterad till tiden strax före 1132, och utgör en viktig kunskapskälla om medeltida material och byggnadsteknik. Till den första byggnadsetappen härstammar även den välbevarade sydportalen med sin rikt utsmyckade omfattning, huggen av en namngiven mästare, Carl Stenmästare. Det senmedeltida tornet, daterat till tiden runt 1488, har också bibehållit sin medeltida form med ljusgluggar och gavlarnas blinderingar. I såväl kyrkans som tornets takstol finns medeltida träkonstruktioner bevarade och på vinden finns ursprungliga muröppningar. Dessa utgör ett mycket intressant och värdefullt forskningsmaterial. Exteriören karaktäriseras i stort sett av två perioder, medeltiden och ombyggnaden 1893–1894, då kyrkan försågs med nya fönsteröppningar med tidstypiska blyinfattade färgade glastrutor. Västportalen med sin pardörr härrör sannolikt från 1833.

Kyrkans interiör karaktäriseras också i hög grad av medeltidens byggnadsperiod med bevarad planform samt torn-, triumf- och tribunbåge. Det tidstypiska schablon- och figurmåleriet från ombyggnaden 1893–1894 utfört av målarmästare Cederholm i Ystad utgör ett ovanligt välbevarat dekormåleri från den tiden. Det har även ett lokalhistoriskt värde, då det är utfört av en lokalt verksam målare. Tillsammans med innerdörrarna, de dekorativa golvplattorna och fönsteröppningarnas färgade glastrutor i blyspröjs skapar de en för det sena 1800-talet tidstypisk och välbevarad interiör. Det plana trätaket är även intressant då det ger en uppfattning om kyrkorummens karaktär och takhöjd före de vanligt förekommande valvslagningarna. Predikstolen och altarpopsatsen har ett stort konsthistoriskt och regionalt värde då de är tillverkade av den i Skåne verkamma bildhuggarsläkten Råå. Den romanska dopfunten och storklockan från 1471 utgör värdefulla inventarier och visar på en lång historisk kontinuitet.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Kyrkan har bibehållit sin medeltida form med långhus, smalare kor och absid. Med sin påkostade sydportal och tornets blinderingar utgör den ett värdefullt och intressant exempel på medeltidens kyrkobyggnadsideal.
- På vinden och i takstolarna finns bevarade delar från kyrkans första byggnadsetapp, vilka är viktiga för fortsatt forskning om kyrkans uppförande.
- Kyrkans interiör karaktäriseras i hög grad av 1890-talets dekormåleri. Då mycket av interiörmåleriet från denna tid har målats över eller tagits bort, utgör målningarna i Hedeskoga kyrka nu ett ovanligt välbevarat exempel på det sena 1800-talets stilideal. Det kan även finnas spår av äldre kalkmåleri under nuvarande puts- och färglager.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt 4 kap. Kulturmiljölagen.

Hedeskoga kyrkoanläggning är belägen inom fornlämningsområdet Hedeskoga 35:1, *Hedeskoga bytomt* och skyddas enligt 2 kap. Kulturmiljölagen.

Foto: Anders Roland, 1909. Bilden är hämtad från Riksantikvarieämbetets bildatabas Kulturmiljöbild.

Källor och litteratur

Andersson, Hans, Anglert, Mats, *By, huvudgård och kyrka*. Studier i Ystadsområdets medeltid. 1989.

Dahlberg, M (red.) *Skåne – landskapets kyrkor*. Sockenkyrkorna, kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet 2015.

Dahlberg, M. Franzén, K. (red) *Sockenkyrkorna*. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Riksantikvarieämbetet 2008.

Isberg, Henning A. (red), *Ljunits och Herrestads skolor under 100 år*. Ljunits och Herrestads hembygdsförening, 1943.

Jönsson, Lars. Hedeskoga 5:1, Hedeskoga bytomt, inför detaljplan. Arkeologisk utredning 2018. Österlenarkeologi. Rapport 2018:12.

Länsstyrelsen Skåne. Samhällsplanering & kulturmiljö. Kulturmiljöprogram. Särskilt värdefulla kulturmiljöer i Skåne.

Ohlsson, Fritz. Hedeskoga kyrka. Blad ur dess historia. U.å.
Skånska kyrkor. Skånes Hembygdsförbund Årsbok 1997.
Sundnér, Barbro, *Forskningsdatabas för Medeltida kyrkor i Skåne*. Svensk Nationell
Datatjänst.
Underhållsplan för Hedeskoga kyrka, Barup & Edström arkitektkontor AB, Simrishamn,
2010-12-01.

Lantmäteriet - Historiska kartor
Riksantikvarieämbetet – Fornsök, Kulturmiljöbild, Riksintressen för kulturmiljövården.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2019-02-14
Fältinventering, foto och rapportsammanställning: Anna Lindqvist, byggnadsantikvarie.
Kulturhistorisk karakteristik och rekommendationer: Anna Lindqvist, efter samråd med
Ystads och Sövestadsbygdens församling.
Färdigställd: Remissrapport 2019-04-29, reviderad och färdigställd 2020-01-09.

Sammanfattning till BeBR

Stomme: Murverk – Komstasten, gråsten, tegel
Fasadmaterial: Puts- spritputs
Fasadkulör: Vit
Takform: Sadeltak, hjälmtak
Taktäckningsmaterial: Tegel -rött enkupigt, Plåt – rödmålad, skivtäckt
Antal våningar: 1
Byggnadsdel: Kor med absid – öster, Torn - väster